

Döden och den yttersta tiden

Inblickar i utvecklingen av kristen eskatologi
från antiken till medeltiden

Teol. Dr. Katarina Pålsson

Centrum för teologi och religionsvetenskap

Lunds universitet

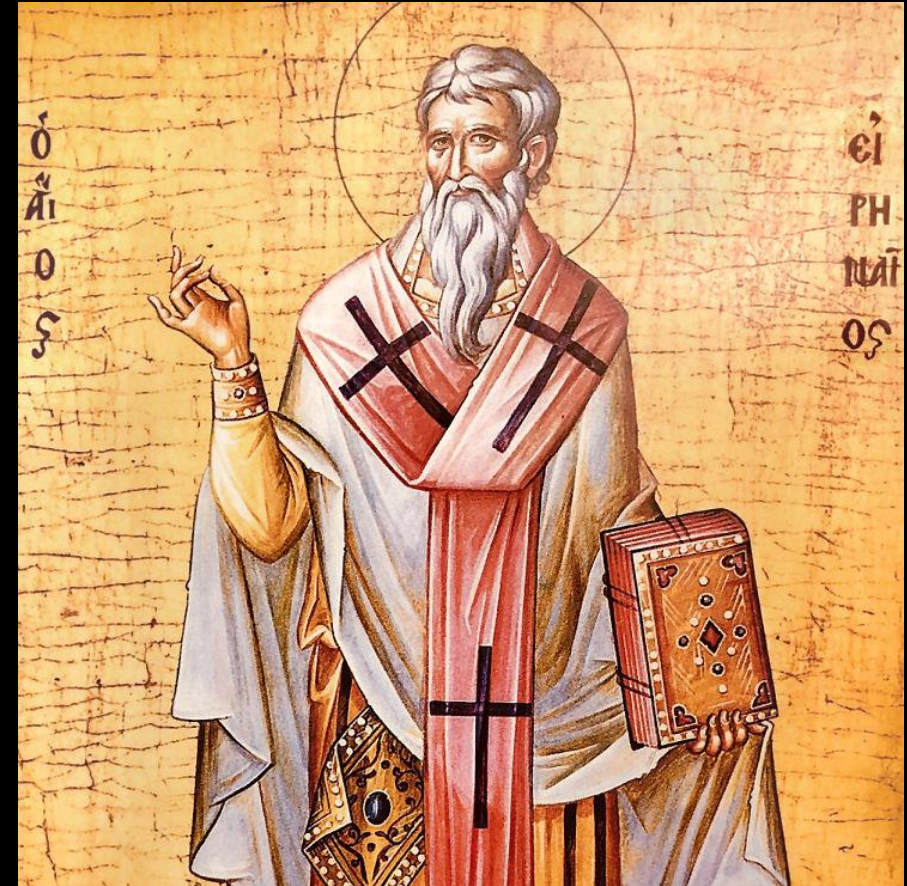
Död och uppståndelse i tidig kristendom

Vet ni då inte att alla vi som har döpts in i Kristus Jesus också har blivit döpta in i hans död? Genom dopet har vi alltså dött och blivit begravda med honom för att också vi skall leva i ett nytt liv, så som Kristus uppväcktes från de döda genom Faderns härlighet. ... i Kristus Jesus är ni döda för synden men lever för Gud.

Romarbrevet 6:3–4, 11.

Dödsriket enligt tidigkristet tänkande

- Judisk tradition: Sheol; grekisk-romersk tradition: Hades
- Irenaeus av Lyon (d. 202): de dödas själar ska *gå bort till den osynliga plats som tilldelats dem av Gud (Mot heresierna 5,31,2)*
- *Lex mortuorum* (de dödas lag): Liksom Kristus steg ned i dödsriket vid sin död, ska alla döda göra det samma
- Själarna befinner sig i dödsriket fram till uppståndelsen

Död och uppståndelse – föreställningen om tusenårsriket

Och jag såg troner, och de som satte sig på dem fick rätt att döma. Och jag såg själarna av dem som halshuggits för Jesu vittnesbörd och Guds ord ... De fick liv igen och var kungar med Kristus i tusen år. De andra döda fick inte liv förrän de tusen åren hade gått. Detta är den första uppståndelsen.

Uppenbarelseboken 20:4–5

Dödsriket enligt tidigkristet tänkande

Tertullianus (d. ca 225):

*Himlen är inte öppen för någon. ...
När världen förgår ska himmelriket
öppnas. (Om själen 55,2–4).*

Refrigerium – en viloplats för de
rättfärdiga

Belöning och straff i dödsriket
föregriper den eviga vilan och det
eviga straffet

*Den enda nyckeln till att öppna
Paradisets port är ditt eget livs
blod
(Tertullianus, Om själen 55).*

Generellt om utvecklingen av tidigkristna föreställningar om död, uppståndelse och dom

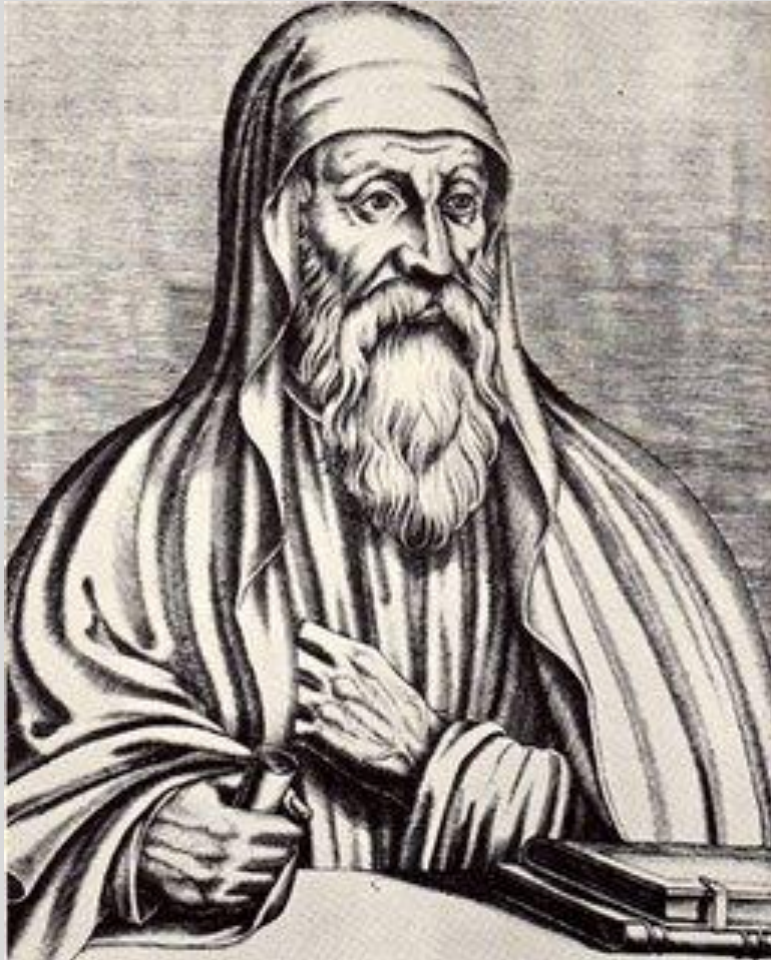
Den tidigaste kristendomen

- Världens slut är nära
- Universell framtida dom
- Tillvaro i dödsriket före den yttersta domen (martyrerna undantagna)
- Idén om tusenårsriket

Senare utveckling (från 200-talet)

- Världens slut i en obestämd, avlägsen framtid
- Tron på en universell framtida dom förblir central; samtidigt blir tanken om en individuell dom vid dödsögonblicket allt viktigare
- Tillvaro i himlen för de rättfärdiga omedelbart efter döden (inte endast martyrer)
- Idén om tusenårsriket överges i allt större utsträckning – Uppenbarelseboken 20 tolkas allegoriskt

Origenes av Alexandria (d. 253/254)

Idéer som fick inflytande inom senare kristen eskatologi:

- Ett jordiskt tusenårsrike förnekas
- De rättfärdiga uppnår en tillvaro i himlen omedelbart efter döden
- Straff efter döden har en renande funktion – syftar till individens bättring och frälsning

Rening efter döden

Tack vare den nåd Gud har gett mig har jag som en klok byggmästare lagt en grund som någon annan bygger vidare på. Men var och en måste tänka på hur han bygger. Ingen kan lägga en annan grund än den som redan finns, och den är Jesus Kristus. På den grunden kan man bygga med guld, silver eller ädelstenar, trä, gräs eller halm, och det skall visa sig hur var och en har byggt. Den dagen skall avslöja det, ty den kommer med eld, och elden skall pröva vad vars och ens arbete är värt. Den vars byggnad består skall få lön. Den vars verk brinner ner skall bli utan. Själv skall han dock räddas, men som ur eld.

Första Korinthierbrevet 3:10–15.

Renande straff

- Medicinsk syn på straff – syftar till individens bättring
  - Leder slutligen till frälsning
- Syndare som förtjänar att straffas, men inte i evighet

Retributiva straff

- Straff som vedergällning med det enda syftet att orsaka lidande
- Straffet leder inte till någon bättring hos individen
  - Syndare som förtjänar evigt straff

Renande straff och frälsning

- Augustinus om *misericordes* (de barmhärtiga / medkännande), *Gudsstaten* 21,17–27.
  - **Alla förnuftsvarelser kommer att räddas (Origenes)**
  - Alla människor kommer att räddas
  - Alla kristna inklusive heretikerna kommer att räddas
  - De som tillhört den katolska kyrkan men lämnat den kommer att räddas
  - **Alla kristna som bevarat den sanna tron kommer att räddas, även om de syndar**
  - De som syndar ska räddas om de också utför barmhärtighetsgärningar

Apokalyptik

- *apokalypsis* – uppenbarande, avslöjande
- Bakgrund i den judiska traditionen
- Upplevelse av förtryck och orättvisor – meningsskapande i en kaotisk tillvaro
- Typiskt för en apokalyptisk världssyn (A. McQueen, *Political Realism in Apocalyptic Times*, 2018):
  - Kosmisk dualism – en pågående kamp mellan goda och onda krafter
  - Kronologisk dualism – stark kontrast mellan den nuvarande (mörka) och framtida (ljusa) tillvaron
  - Historisk determinism – människor kan inte påverka skeendet och utgången
  - Slutligt gudomligt ingripande och upprättelse
  - Omedelbarhet – slutet är nära

Paulusapokalypsen (sent 300-tal, författare okänd, sannolikt skriven i en monastisk kontext i Egypten)

- Männskligheten förtjänar straff, men Gud vill ge möjlighet till botgöring
- Möjligheten till botgöring upphör vid dödens inträffande
- Omedelbart dom till belöning eller straff vid dödsögonblicket
- Helvetet: Olika typer av straff beskrivs och förklaringar ges till vem som straffas och varför – i majoriteten av fall är syndarna kristna, och till och med kristna med något slags kyrklig auktoritet
- Genom Paulus och änglarnas ingripande beviljas de straffade tillfällig lindring från lidandet

Generella drag i utvecklingen av kristen eskatologi från de första århundradena till tidig medeltid

- Från dualism kristet / icke-kristet till **inomkyrkligt** fokus
- Syfte: Inte endast uppenbarande, också **uppmanande** till handling – bot och bättring
- Mänsklig **påverkan** möjligt, även genom förböner för döda
- Den **individuella** domen i fokus
- Större vikt läggs vid **nåd**
- En allt mer avancerad **kategorisering** av rättfärdiga och syndare var för sig

Drythelms vision (700-tal), Beda Venerabilis *Historia Ecclesiastica*

Dal med flammande eld på den ena
sidan och isande kyla på den andra

De som skjutit upp sin botgöring men
ångrat sig och gjort bot vid tiden för sin
död

Kommer att få träda in i himmelriket på
Domens dag

Flammande
avgrund: Det
verkliga
helvetet

Kan få lindring tidigare genom ännu
levandes böner, allmosor och fastor,
och i synnerhet genom firandet av
mässor

”detta är inte det helvete som du
föreställer dig”

Vacker äng med lyckliga
människor

De som gjort goda
gärningar men inte är så
fullkomliga att de
omedelbart får träda in i
himmelriket

De som är
fullkomliga i tankar,
ord och gärningar

Träder in i
himmelriket redan
när de lämnar sina
jordiska kroppar

Skärseldsläran

... de som faller i synd efter dopet ska inte döpas på nytt, utan få förlåtelse för sina synder genom äkta botgöring. Om de, sant botfärdiga, dör i kärlek innan de genom en värdig botgöring gottgjort för vad de har gjort, blir deras själar renade efter döden, genom renande straff, och i syfte att lindra dessa straff blir de hjälpta av de levande troendes offergåvor, nämligen genom mässoffret, böner, allmosor och andra fromhetsgärningar...

Från konciliet i Lyon, 1274

Sammanfattning: Utvecklingen av kristen apokalyptik från de första århundradena till medeltiden

Tidigare kristendom (jfr. McQueen)

- Kosmisk dualism – en pågående kamp mellan goda och onda krafter
- Kronologisk dualism – stark kontrast mellan den nuvarande (mörka) och framtida (ljusa) tillvaron
- Historisk determinism – människor kan inte påverka skeendet och utgången
- Slutligt gudomligt ingripande och upprättelse
- Omedelbarhet – slutet är nära

Senantik / medeltida kristendom

- Fokus på goda och onda *inom* kristendomen. Hierarki av både rättfärdiga och syndare
- Föreställningen om ett mellantillstånd i vilket individens öde inte är helt avgjort
- Människor kan påverka, genom att ändra sina liv och genom att hjälpa de avlidna
- Slutligt gudomligt ingripande och upprättelse, men belöning och straff utdelas redan vid den individuella domen
- Slutet ligger i en obestämmd, avlägsen framtid

Om konsten att dö

Jean Gerson, fransk teolog, tidigt
1400-tal

Målgrupp: Präster som gjorde
sjukbesök, närstående till döende,
alla kristna

Den goda döden – en väl förberedd
död

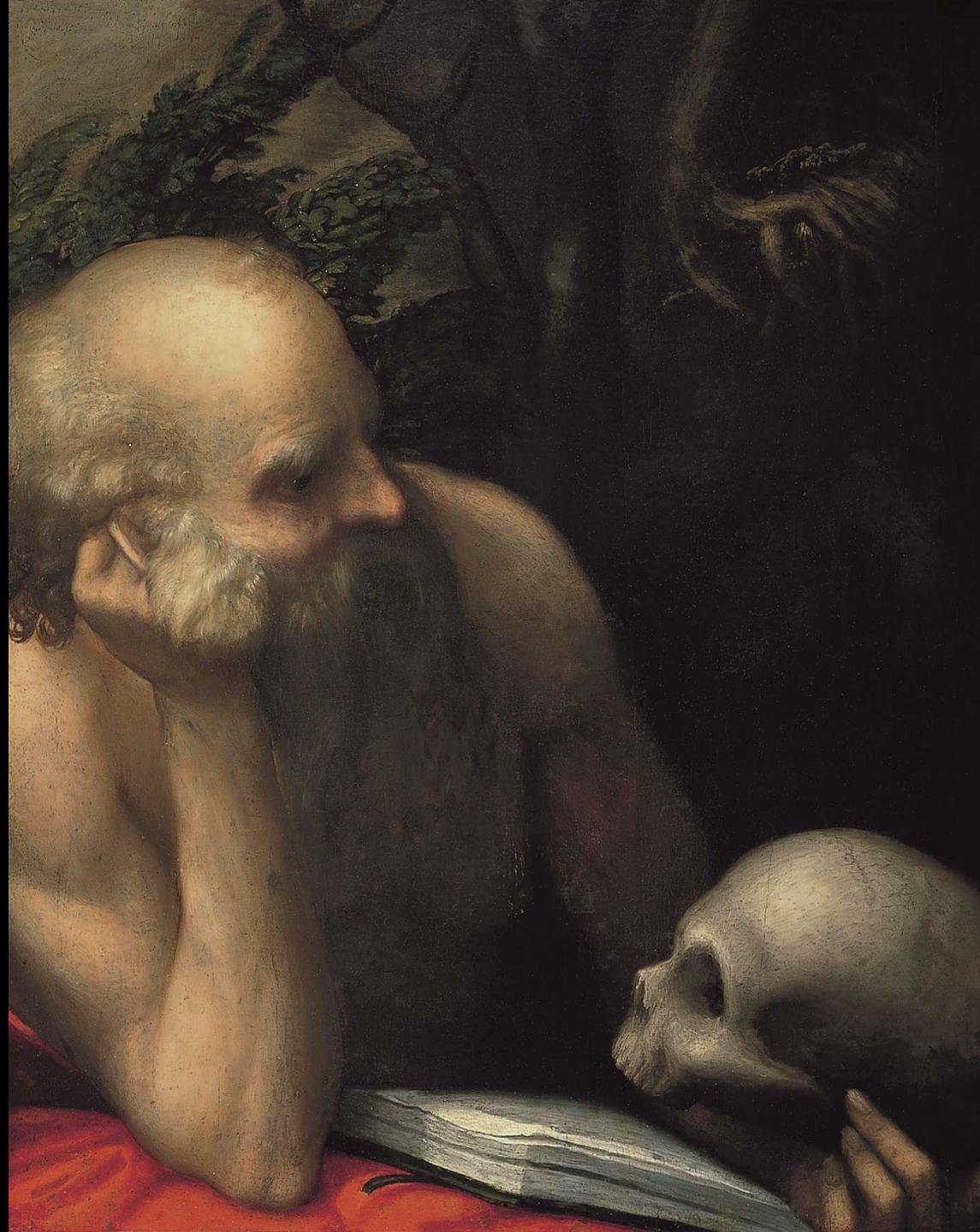
*Sannerligen ingen god gärning
är större och nyttigare och inför
Gud behagligare ibland
barmhärtiga gärningar än att
styrka och lära den sjuke att
han inte skall dö till fördömelse
och evig pina utan till evigt liv i
evig glädje.*

Ars moriendi s. 3–4

(översättning till svenska av Ericus
Nicolai, tryckt 1514; till modern
svenska, Per-Axel Wiktorsson)

Allt det som du nu lider eller lida kan här i världen det är mycket lättare än det som du skulle utstå i skärseldens straff. Och om så är att du utstår tåligt denna sjukdom och dödens smärta med god vilja och med rätt ånger för dina synder, då förlåter dig Gud både synd och straff, så att du blir viss om att Du förvisso kommer strax efter din död till paradiset. Och tvärtemot: är du otålig, då förtjänar du evigt straff och fördömelse.

Ars moriendi 7–8

San Girolamo
Correggio, 1500-tal